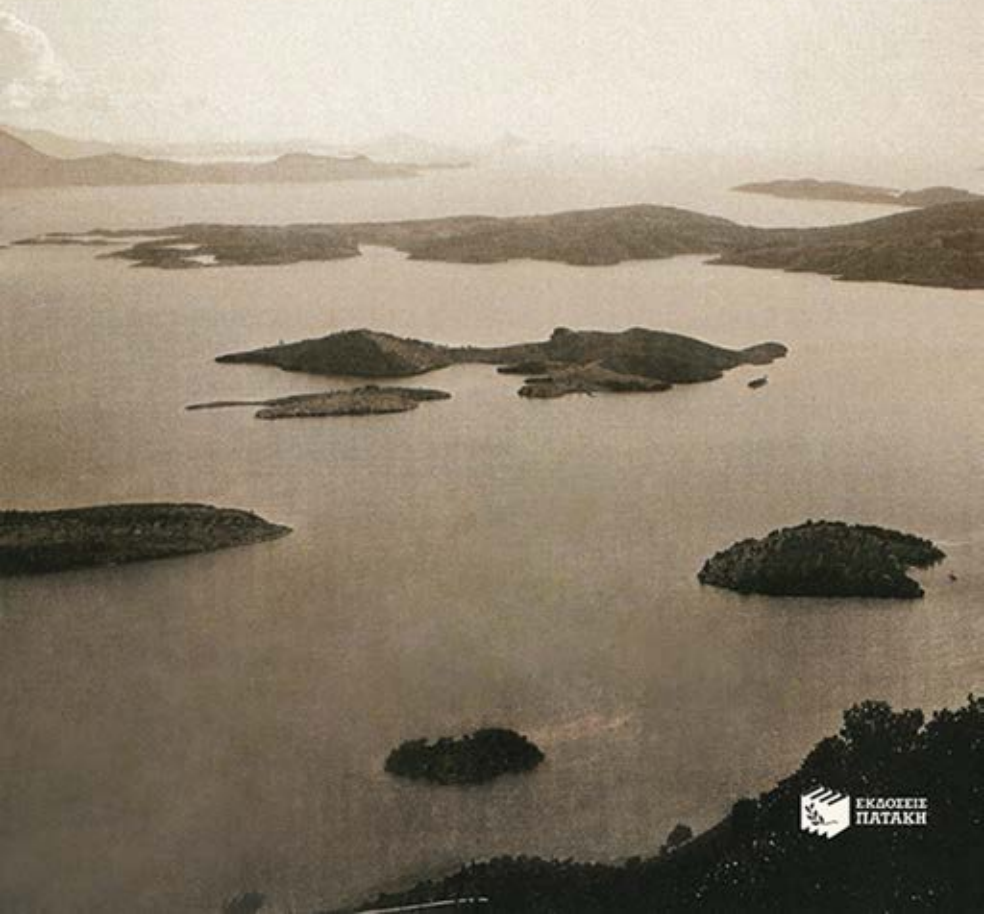

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ

Διάλογος φιλίας με τον
ΛΑΚΗ ΠΡΟΓΚΙΔΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ
Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ

Διάλογος φιλίας με τον
ΛΑΚΗ ΠΡΟΓΚΙΔΗ

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ-ΔΟΚΙΜΙΟ

- 1979 Έλληνισμός και Δύση στό στοχασμό του Σεφέρη, Κέδρος, β' έκδοση 1995
- 1983 Προφορική παράδοση και όμαδική δημιουργία. Τό παράδειγμα του Καραγκιόζη, Κέδρος, δ' έκδοση 2008
- 1985 Καρναβάλι και Καραγκιόζη. Οί ρίζες και οί μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου, Κέδρος, δ' έκδοση 2008
- 1989 Τό πρόβλημα της παράδοσης, Στιγμή, β' έκδοση Νεφέλη 2003
- 2003 Η τρελή σοφία ή τά άνίερα ίερά, Νεφέλη

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

- 1995 Σάν Μυθιστόρημα, Κέδρος, ζ' έκδοση 2010
- 2000 Έμεις οί Άλλοι, Κέδρος, γ' έκδοση 2010
- 2007 Τό βιβλίό του έργου και του χρόνου, Κέδρος

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

- 2009 Ένας χωρικός στή Νέα Υόρκη, Ίνδικτος
- 2011 Τό ζητούμενο του ανθρώπου, Έκδόσεις Πατάκη
- 2014 Ό νεοελληνικός διχασμός και τό μυστήριο της τέχνης. Ξαναβλέποντας δύο ταινίες του Λάκη Παπαστάθη, Έκδόσεις Πατάκη
- 2015 Γυρεύοντας στήν έξορία τήν πατρίδα σου, Έκδόσεις Πατάκη

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ
Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΑΣ

Διάλογος φιλίας με τον
ΛΑΚΗ ΠΡΟΓΚΙΔΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια
Γιάννης Κιουρτσάκης, *Ό Παπαδιαμάντης, ή Ελλάδα και
ό κόσμος μας. Διάλογος φιλίας με τον Λάκη Προγκίδη*

Υπεύθυνη έκδοσης: Υβόννη Καρύδη

Διορθώσεις: Ευαγγελία Δάλκου

Φιλμ, μοντάζ: Δημήτρης Γαβαλάς

Τά παραθέματα από τό βιβλίο του Λάκη Προγκίδη

Υπό την παπαδιαμαντικήν δρυν,

Βιβλιοπωλείον της Έστίας, Αθήνα 2017,

δημοσιεύονται με την εύγενική παραχώρηση του εκδότη.

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)

και Γιάννης Κιουρτσάκης, Αθήνα, 2018

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα,

Μάρτιος 2018

K.E.T. B614 K.E.Π. 151/18

ISBN 978-960-16-7779-8

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΡΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στούς άπανταχοῦ φίλους μας
– ζωντανούς, νεκρούς, άγέννητους

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

11

Στόν λαβύρινθο τῶν ιδεῶν

21

Τό ξέφωτο

58

Πέρα ἀπό τό μυθιστόρημα;

145

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀγαπημένε μου φίλε,

Ἀπό τότε πού διάβασα σέ χειρόγραφο τό Ὑπό τήν πα-
παδιαμαντικήν δρῶν,¹ πέρασαν κιόλας πολλοί μῆνες, αἰ-
σθάνομαι πώς ἤρθε τό πλήρωμα τοῦ χρόνου νά συνομι-
λήσω καί δημόσια μέ αὐτό τουλάχιστον τό μέρος τοῦ ἔρ-
γου σου. Ἴσως γιατί τώρα πιά πιστεύω πώς ὁ διάλογός
μας μπορεῖ νά ἐνδιαφέρει καί νά ἀφορᾷ πολύ περισσό-
τερους ἀνθρώπους ἀπό ἐμᾶς τούς δύο. Γιά μένα, ἄλλω-
στε, πρόκειται γιά τήν ἐκπλήρωση ἑνός χρέους πού δέν
ἔχω πάψει νά τό ἀναβάλλω.

Συλλογίζομαι τήν παράξενη φιλία μας, πού ἄνθισε
ἀπροσδόκητα ἐδῶ καί εἴκοσι τρία χρόνια καί ὠρίμασε
λίγο λίγο ἀπό τότε: φιλία λογοτεχνική – ἴσως ἡ πιό ἀν-
θρώπινη πού ὑπάρχει ὅταν εἶναι φιλία ἀληθινή. Λέω πα-
ράξενη ἐπειδὴ ξεφύτρωσε – τουλάχιστον ἀπ’ τή μεριά
μου – σέ ἕνα ἔδαφος ἀποριῶν, ἀντιστάσεων καί ἀντιρ-

1. Λάκης Προγκίδης, Ὑπό τήν παπαδιαμαντικήν δρῶν, Βιβλιοπω-
λεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 2017. (Οἱ ἀριθμοί ἐντός παρενθέσεως πού
ἀκολουθοῦν παραπέμπουν στίς σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.)

Εὐχαριστῶ τίς Ἐκδόσεις Ἑστία γιά τή γενναϊόδωρη ἄδεια πα-
ράθεσης ἀποσπασμάτων του.

ρήσεων απέναντι στο κριτικό δοκίμιό σου *Ἡ κατάκτηση τοῦ μυθιστορήματος*. Ἀπό τόν Παπαδιαμάντη στὸν Βοκκάτσιο, πού ἔτυχε νά τό μεταφράσω ἀπό τά γαλλικά στά ἑλληνικά –ὄχι, ὁμολογῶ, χωρίς δισταγμούς– κατὰ παραγγελία τῆς ἀλησιμόνητης Μάνιας Καραϊτιδῆ. «Κλοτσούσα» σέ ἀρκετά σημεία τοῦ βιβλίου. Ἔτσι, ὅταν ὁ Σταῦρος Ζουμπουλάκης μοῦ πρότεινε νά γράψω γι' αὐτό στή *Νέα Ἑστία*, δέν κατάφερα νά ἀνταποκριθῶ. Ἀπό τή μία, ἡ ἀμνηχανία μου ἀπέναντι στίς καινοφανεῖς ἀπόψεις σου γιά τό παπαδιαμαντικό ἔργο καί ἡ σκληρή πολεμική πού ἀσκοῦσες ἐπὶ δικαίους καί ἀδίκους κριτικούς τοῦ τόπου μας· ἀπό τήν ἄλλη, ὁ θαυμασμός πού, παρ' ὅλα αὐτά, ἐνιωθα γιά ἓνα κριτικό ἔργο πού –τό ψυχανεμιζόμουν ἐξαρχῆς, χωρίς νά μπορῶ νά τό ἐξηγήσω– ἦταν ἓνας σταθμός ὄχι μόνο γιά τή μελέτη τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀλλά καί γιά τή λογοτεχνική κριτική, μέ εἶχαν πείσει ὅτι δέν θά ἔγραφα τίποτε οὐσιαστικό.

Ἄλλωστε, φοβᾶμαι ὅτι κανεῖς ἀπό τούς γνωστούς μας κριτικούς δέν κατόρθωσε νά εἰσχωρήσει στά μύχια τοῦ ἔργου. Ὅσοι τό ἐπέκριναν ὡς σχηματικό ἔμειναν στήν ἐπιφάνεια καί δέν μυρίστηκαν τό βάθος του. Καί οἱ περισσότεροί ἀπ' ὅσους τό παίνεψαν τό ἔκαναν, νομίζω, γιατί σέ εἶδαν ὡς κήρυκα τοῦ Διαφωτισμοῦ πού ἀναδείκνυε ἓναν «εὐρωπαϊκό» Παπαδιαμάντη καί δῆ, ἄκουσον ἄκουσον, μυθιστοριογράφο, θεωρώντας ὅτι αὐτή ἡ νέα εἰκόνα τοῦ Σκιαθίτη στήριζε τήν «εὐρωπαϊκή» ἐκσυγχρονιστική ἰδεολογία τους. Πού σημαίνει πῶς οὔτε ἐκεῖνοι κατάλαβαν τήν ἐντελῶς πρωτότυπη αἰσθητική προσέγγιση πού ἐγκαινιάζεις. Οἱ λιγότεροι –καί ὀξυδερκέστεροι– δοκίμασαν ἐκπληξῆ, ἐνίοτε καί θαυμασμό γιά τήν ἀπρόσμενα

«κουντερική» ανάγνωση τοῦ δημιουργοῦ τῶν *Ρόδινων ἀκρογιαλιῶν*: ἀλλά ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι κι ἐκεῖνοι συμμερίζονταν τήν ἀμηχανία μου. Ἴσως γιά ὅλα τοῦτα νά ἔφταιγες λίγο κι ἐσύ, πού εἰσέβαλες στό λογοτεχνικό-κριτικό μας μικρομάγαζο ὡς ταῦρος ἐν ὑαλοπωλείῳ.

Πῶς νά τό κάνουμε; Εἶσαι ἕνας παράδοξος κριτικός, μέ τήν ἀρχική, ἐτυμολογική σημασία τῆς λέξης: κάποιος πού στοχάζεται καί γράφει *παρά τήν δόξαν*, πάει νά πεῖ ἐνάντια στήν κοινή γνώμη, τόν κοινό νοῦ ἢ τόν κοινό τόπο καί, ἐπομένως, στήν ἀναμονή τοῦ μέσου ἀναγνώστη. Ἀντίθετα, οἱ περισσότεροι ἀπό ἐμᾶς ἀναπαράγουμε, ποιός λίγο ποιός πολύ, μέ προσωπικές ἀσφαλῶς ἀποχρώσεις, ιδέες πού ἔχουν κατὰ κανόνα ἤδη διατυπωθεῖ ἀπό ἄλλους κι ἔχουν γίνει κοινό κτῆμα. Ἐσύ ὄχι. Δέν ξέρω, θαρρῶ, σήμερα ἄλλη κριτική σκέψη πού νά βρίσκεται τόσο φανερά στους ἀντίποδες κάθε «δόξας» – ἤ, γιά νά τό πῶ ὠμότερα, τῆς τόσο βολικῆς «ἐτοιματζίδικης» σκέψης. Κάτι τέτοιο δυσκολεύει, φυσικά, τήν πρόσληψη τῆς δουλειᾶς σου, ἀλλά καί ὁδηγεῖ συχνά τή σκέψη σου σέ δρόμους μή δοκιμασμένους καί –θά μοῦ ἐπιτρέψεις νά τό πῶ– κάποτε ὀλισθηρούς. Ὡστόσο, αὐτό τό τίμημα κι αὐτός ὁ κίνδυνος ἀντισταθμίζονται μέ τό παραπάνω ἀπό ἕναν στοχασμό βαθύτατα προσωπικό, εὐρετικό, γόνιμο ἕως ἰδιοφυή, πού χαράζει νέους δρόμους. Καί δέν θά μπορούσε νά εἶναι ἄλλιῶς, ἀφοῦ κάθε σου λογοτεχνική ἀνάγνωση μαρτυρεῖ ὅτι ἔχεις σκάψει μέ ἀληθινή ἀγάπη, θά ἔλεγα μέ ὅλο σου τό εἶναι, στόν πυρήνα τοῦ συγκεκριμένου ἔργου, ὅπως ἐσύ τό αἰσθάνεσαι (ἢ αἰσθητική, δέν κουράζεσαι νά τό λές, εἶναι παιδί τῆς αἰσθησης).

Ἴδου τί θά πεῖ διαλογική κριτική, γιά νά θυμηθοῦμε τόν

Μπαχτίν. Δέν λέω «άντικειμενική» οὔτε κáν «áμερόληπτη» (ιδιότητες σέ τελική áνάλυση áπρόσιτες σέ κάθε áνθρώπινη, δηλαδή προσωπική, κρίση). Κι ὁμως κριτική áποκαλυπτική, áπό τή στιγμή πού ἡ áνασκαφή τοῦ κριτικοῦ φέρνει στό φῶς εὐρήματα áνυποψίαστα καί áπρόβλεπτα γιά μᾶς τούς ἄλλους –πιθανότατα καί γιά τόν ἴδιο τόν δημιουργό–, πού εἶναι ὥστόσο πράγματα ὑπαρκτά στά τρίςβαθα τοῦ ἔργου. Τό γράφεις εὐστοχα: «[Τό ἔργο τέχνης] μᾶς ὑποχρεώνει νά σκύψουμε βαθιά μέσα μας καί νά ὁμολογήσουμε áνάγκες τίς ὁποῖες, χωρίς [αὐτό], οὔτε κáν θά ὑποπτευόμασταν» (21). Κάτι περισσότερο: «Τό πραγματικό ἔργο τέχνης [...] μέ τόν χρόνο ἐνσταλάζει μέσα μας τίς áνάγκες πού θά τό ὁλοκληρώσουν καί τό ἴδιο ὡς ἔργο καί θά τό καθιερώσουν ὡς áναγκαῖο στόν κόσμο μας» (22). Τί σπουδαῖο μάθημα γιά κάθε κριτικό!

Ἔτσι, ἡ κριτική, στίς πιό εὐτυχημένες ὥρες της, μπορεῖ νά γίνει μιά συγκλονιστική áπάντηση τοῦ κριτικοῦ στόν δημιουργό. Ἐννοῶ áπάντηση μέ τή διπλή ἔννοια πού ἔχει ἡ λέξη στά ἑλληνικά: áποκριση καί ταυτόχρονα συνάντηση δύο ἀνθρώπων προσώπων, ὅπως αὐτά ἀναδύονται áπό τό ἔργο τοῦ καθενός ἢ μᾶλλον συγκροτοῦνται χάρη στά ἔργα τους. Πού σημαίνει ὅτι ἡ κατάδυση στά βαθιά εἶναι, áπό τή μεριά τοῦ κριτικοῦ, διπλή: κατάδυση στά βάθη τοῦ ἔργου, ἀλλά καί στά βάθη τῆς δικῆς του ψυχῆς. Καί τούτη ἡ προσπάθεια μπορεῖ νά διαρκέσει μιά ζωή (τό βλέπουμε στίς δικές σου διαδοχικές προσεγγίσεις τοῦ ἴδιου ἔργου), καθῶς τόσο οἱ áνάγκες τίς ὁποῖες áποκαλύπτει τό ἔργο ὅσο καί ὁ κριτικός ἀλλάζουν, áχωριστα áπό τόν κόσμο, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου.

Ὡστόσο, ἐπισημαίνει ἀκόμα ὅτι «κύριο μέλημα τοῦ

κριτικού ὅπως καί τοῦ ὁποιουδήποτε ἀναγνώστη εἶναι νά σέβεται ἐκεῖνο πού ἀγαπάει βαθιά ὁ συγγραφέας κι ὄχι αὐτό πού θεωρεῖ ἀξία ὁ δικός του κόσμος» (53). Καί προχωρᾷ πιο μακριά ὅταν, ὑπερβαίνοντας τόν κοινό τόπο σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο τά σημαντικά ἔργα μᾶς μιλοῦν ἀπό μόνα τους, διευκρινίζεις, κάπως παραδοξολογικά: «πρέπει κατ' ἀρχάς νά ἐπιθυμοῦν νά μᾶς μιλήσουν» (59)! Μιλᾷς, ἄν σέ καταλαβαίνω σωστά, γιά μιᾶ βαθύτατη «ἐπιθυμία» πού ὁ δημιουργός ἔχει κατορθώσει, πέρα ἀπό κάθε συνειδητή πρόθεση καί μᾶλλον ἐν ἀγνοίᾳ του, νά μεταγγίσει στό ἔργο του – ἐπιθυμία πραγματωμένη στό ἔργο, τό ὁποῖο ζεῖ πιά τή δική του αὐτοδύναμη ζωή. Ἀλλά πόσοι κριτικοί καί ἀναγνώστες εἶναι ἱκανοί νά διακρίνουν αὐτή τήν ἐπιθυμία καί νά τή φανερώσουν στούς ἄλλους; Πολύ λίγοι, νομίζω, γιατί λίγοι μονάχα σκάβουν ἀρκετά βαθιά στά ἔργα τῶν ἄλλων καί στόν ἑαυτό τους. Ζόρικο πράγμα ἡ κριτική, τουλάχιστον ὅσο καί ἡ τέχνη.

Αὐτά μοῦ θυμίζουν μιᾶ παλιά διαφωνία μας. Ἐσὺ ὑποστήριζες –καί ὑποστηρίζεις, ἀσφαλῶς δικαιολογημένα– ὅτι τό κριτικό ἔργο εἶναι δευτερογενές· ἐγὼ ὅτι ἓνα σημαντικό δοκίμιο μπορεῖ νά εἶναι ἐξίσου ἀξιόλογο –ἴσως καί περισσότερο– ἀπό τό πρωτογενές λογοτεχνικό ἔργο πού σχολιάζει (πιθανῶς ἐπειδὴ ἔχω πάντα κατὰ νοῦ τή συλλογική προφορική δημιουργία, ἡ ὁποία, στρογγυλεύοντας τό «πρωτότυπο» εὔρημα ἑνός ἀτόμου μέ τήν ἀσύνειδη «κριτική» ἐπεξεργασία τῆς κοινότητας, δημιουργεῖ τό «ὀλοκληρωμένο» ἔργο). Δέν ἔχω ἀλλάξει γνώμη, μολονότι σήμερα καταλαβαίνω καλύτερα τό δικό σου: τό ἔργο τέχνης μᾶς φανερώνει ἀνάγκες πού ὑπῆρχαν μέσα μας καί πού πρίν ἀπό αὐτό δέν τίς γνω-

ρίζαμε. Μά τώρα επίσης ξέρω πώς, κατά βάθος, δέν διαφωνούσαμε, γιατί, σύμφωνα μέ όσα είπαμε παραπάνω, είχα κι ἐγώ τό δίχιο μου: όταν τό κριτικό δοκίμιο πηγάζει από τό θάμβος καί τήν ἀγάπη γιά τό μυστήριο ενός ἔργου, γίνεται κι ἐκεῖνο ἔργο τέχνης· ἀκριβῶς ὅπως τό «πρωτογενές» ἔργο πού πηγάζει ἀπό τό θάμβος μπροστά στό μυστήριο τῆς ζωῆς καί τοῦ ἀνθρώπου. Καί τί ἄλλο εἶναι ἡ τέχνη παρά ἡ πεμπτουσία τῆς ζωῆς, ἰδωμένης στήν πιό δημιουργική, τήν πιό καλή της ὥρα;

Νά λοιπόν πῶς ἐξηγῶ ἀναδρομικά τόν θαυμασμό πού ἐνιωσα ἀπ' τήν ἀρχή γιά τή δουλειά σου, παρά τίς ἀντιρρήσεις μου: ἡ κριτική σου διεισδυτικότητα καί ἡ καλλιτεχνική εὐαισθησία σου εἶχαν ἀρχίσει ἀπό τότε νά σκάβουν στή δική μου σκέψη καί εὐαισθησία ἕνα αὐλάκι πού ὅλο βάραινε μέ τόν χρόνο, ρίχνοντας ἐκεῖ τοὺς σπόρους τοὺς καί γονιμοποιώντας τίς δικές μου ἀναζητήσεις. Χωρίς ἄλλο γιατί, ἔχοντας μόλις τότε δημοσιεύσει τό πρῶτο μου μυθιστόρημα, ἤμουν πιά ἔτοιμος νά πάρω ἀπό τή δουλειά σου τήν τροφή τήν ὁποία εἶχε ἀνάγκη ἡ δική μου. Ἐδῶ, πιστεύω, μπορεῖ κανεῖς νά ἐντοπίσει ἕνα στέρεο κριτήριο ποιότητας τοῦ κριτικοῦ σου ἔργου: αὐτά πού σκέφτεσαι, αὐτά πού γράφεις, αὐτό πού εἶσαι, μέ βοηθοῦν νά σηκωθῶ λίγο ψηλότερα ἀπό ἐκεῖ πού βρισκόμουν προτοῦ σέ διαβάσω κι ἀπ' ὅσα εἶχα γράφει ὡς τότε· δῶρο ἀτίμητο καί ὅλο σπανιότερο στόν ἀνθρωποφγικό μας κόσμο. Ἦ, γιά νά δανειστῶ τά δυό κριτήρια μέ τά ὁποῖα ἐσύ μετρᾷς τήν ἀξία τοῦ ἔργου τέχνης: διαβάζω τό βιβλίο σου καί νιώθω ἀμέσως τήν ἐπιθυμία νά τό κουβεντιάσω μέ ἕναν φίλο, ἢ μᾶλλον μέ πολλούς, ἀρχίζοντας ἀπό ἐσένα. Σέ διαβάζω, κι αἰσθάνομαι ἄνθρωπος,

πάει νά πεῖ συνάνθρωπος. Θά ἐπανεέλθω. Ἀλλά ἤδη σέ ρωτῶ: ἂν αἰσθάνομαι ἔτσι, αὐτό δέν δείχνει ὅτι τά δοκίμιά σου εἶναι ἔργα τέχνης;

Νά γιατί γράφω τοῦτο τό βιβλίο, πού εἶναι γιά μένα μιά ἀνοιχτή ἐπιστολή ἤ, καλύτερα, ἕνας ἀνοιχτός διάλογος μέ πολλούς παραλήπτες, γνωστούς καί ἀγνώστους: ὁ μόνος, ἴσως, τρόπος νά στεριώσουν τά ἔργα μας στή συνείδηση κάποιων ἀνθρώπων σέ μιά ἐποχή ὅπου τά βιβλία, τά καλλιτεχνικά ἔργα, τά πάντα εἶναι καταδικασμένα σέ μιά ὀλοένα συντομότερη ἡμερομηνία λήξεως.

Τόν διάλογο αὐτόν τόν ἀπαιτεῖ, ἄλλωστε, ἡ ἴδια ἡ ὑφή τοῦ δοκιμίου σου, τό ὁποῖο, ὅσο εὐκόλα κι ἂν κυλάει στό διάβασμα, εἶναι πολύ πιό σύνθετο καί δύσκολο ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, γιατί θίγει ποικίλα καί σπουδαῖα ζητήματα, τό καθένα ἀπό τά ὁποῖα ἔχει ἀνυποψίαστες προεκτάσεις. Στήν πραγματικότητα ἐδῶ πλέκονται μαστορικά πολλά ἀφηγηματικά καί στοχαστικά νήματα πού, ὅπως οἱ διαφορετικές φωνές πού ἀκοῦμε σέ ἕνα μυθιστόρημα, σχηματίζουν ἕνα πολυφωνικό ἀλλά ἐνιαῖο ἔργο. Ἀπαριθμῶ ἐνδεικτικά:

α') Τό κεντρικό δοκίμιο γιά τόν Παπαδιαμάντη, πού συνεχίζει καί πλουτίζει, ἐν μέρει διορθώνοντας ἤ καί ἀνατρέποντας δημιουργικά τά προηγούμενα – τήν *Κατάκτηση τοῦ μυθιστορήματος* καί τό *Ὁ Παπαδιαμάντης καί ἡ Δύση*.

β') Ἕνα δοκίμιο γιά τό μυθιστόρημα: ὄχι ὡς λογοτεχνικό εἶδος ἀλλά ὡς ξεχωριστή τέχνη μέ τή δική της ιδιαίτερη αἰσθητική: ἀκόμα ἕνα βῆμα στόν ἀγώνα ὅλης σου τῆς ζωῆς νά προσεγγίσεις αὐτή τήν τέχνη στόν ὄντολογικό πυρήνα της, ὅπως τό ἐπιχειρεῖς καί στό ἄλλο φετι-

νό βιβλίο σου *Rabelais – Que le roman commence!* [‘Ο Ραμπελαί – ‘Ας ἀρχίσει τό μυθιστόρημα!]. ‘Ιδού πῶς οἱ δύο πατρίδες σου συγκλίνουν τελικά σέ μία!

γ’) Ἐνα ἀκόμα πιό γενικό δοκίμιο γιά τήν τέχνη, ὅπου προσεγγίζεις, κατά τή γνώμη μου ἀριστουργηματικά, τή σχέση τοῦ ὥραίου μέ τήν ἀνθρωπιά.

δ’) Μιά δοκιμή γιά τήν κριτική ὡς διάλογο μέ τό ἔργο τέχνης – ἀναφέρθηκα ἤδη σ’ αὐτήν καί θά ἐπανέλθω.

ε’) Μιά ριζοσπαστική ἀπομυθοποίηση τῆς ιδέας τῆς Προόδου, πού κυριαρχεῖ στή Δύση τῶν Νέων Χρόνων, σύμφωνα μέ τό καρτεσιανό πρόταγμα γιά τόν ἄνθρωπο ὡς «κύριο καί κάτοχο τῆς φύσης», σέ συνάρτηση μέ τά ἀγωνιώδη προβλήματα πού μᾶς βασανίζουν στόν σημερινό μας κόσμο – θά τά βροῦμε σύντομα μπροστά μας.

στ’) Ἐνα δοκίμιο γιά τόν νεοελληνικό πολιτισμό, ἰδωμένο ὡς ἀλλόκοτο σύμπλεγμα ἐλληνισμοῦ καί χριστιανισμοῦ, τό ὁποῖο ρίχνει, νομίζω, κάποιο νέο φῶς στίς ἀτέρμονες διαμάχες μας ἀναφορικά μέ τή συλλογική μας ταυτότητα.

ζ’) Μιά πνευματική (καί ὄχι μόνο) αὐτοβιογραφία, πού, ἀνιστορώντας τήν ὑπαρξιακή σου σχέση μέ τό μυθιστόρημα, ἀπό τήν πρώτη νιότη σου ὥς σήμερα, τή βαθμιαία διαμόρφωση τῆς κριτικῆς σου σκέψης καί τήν ὥριμανσή της στό πέρασμα τοῦ χρόνου, διατρέχει ὅλα τά προηγούμενα δοκίμια καί τά συνυφαίνει. Μέ αὐτόν τόν τρόπο τό ἔργο κερδίζει τήν πνευματική καί αἰσθητική του συνοχή μέ οἶονεῖ μυθιστορηματικό τρόπο.

*
**

Ὡστόσο, ἓνα δοκίμιο δουλεύει πρῶτα μέ τίς ιδέες καί τίς ἔννοιες πού, εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὄχι, σμιλεύουν κάποια θεωρητικά ἢ καί ἀποδεικτικά σχήματα μέ τά ὁποῖα ὁ ἀναγνώστης ἄλλοτε θά συμφωνήσῃ καί ἄλλοτε θά διαφωνήσῃ· ἰδίως ὅταν αὐτά εἶναι πρωτόφαντα καί ρηξικέλευθα. Κάτι ἀνάλογο αἰσθάνομαι κι ἐγώ: ἀρκετές ἀπόψεις σου μέ ξενίζουν. Ξέρω ὅτι κι αὐτές πηγάζουν ἀπό τόν αἰσθητικό διάλογο, ἀλλά καί τόν θρέφουν, ὀδηγώντας συχνά τίς ἔξοχες ἀναγνώσεις σου τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων σέ ἀποκαλυπτικά συμπεράσματα. Κάποτε, ὅμως, ἔχω τήν ἐντύπωση πώς τό φιλόδοξο «ἰδεολογικό» ἢ «θεωρητικό» οἰκοδόμημα πού χτίζεις μέ τή δεξιότητα ἑνός μάστορα (δέν ξεχνῶ ὅτι εἶσαι μηχανικός) γίνεται ὑπερβολικά βαρύνον γιά νά στηριχτεῖ ἐπαρκῶς στήν πρωτογενή αἰσθητική συγκίνηση πού τό θεμελιώνει· καί ἄλλοτε, ἀντίθετα, πώς ὁ «θεωρητικός» σου λόγος ὑστερεῖ σέ σχέση μέ τή (δι)αίσθηση πού τόν γέννησε, τῆς ὁποίας δέν κατορθώνει νά ἐξαντλήσῃ τό εὖρος καί τό βάθος.

Τό φαινόμενο δέν εἶναι σπάνιο. Πολλές φορές οἱ πιό βαθιές ιδέες μας συγκρούονται ἐσωτερικά μεταξύ τους. Χωρίς ἄλλο, ἀκριβῶς ἐπειδή τό ὑπαρξιακό βάθος πού μετρά τήν ἀξία τους –θέλω νά πῶ ὁ ὀργανικός δεσμός τους μέ τόν ἄνθρωπο πού τίς διατυπώνει– συμβαίνει νά μᾶς γελᾷ, φέροντας προπαντός στό φῶς τίς δικές μας ἀντιφάσεις. Γι' αὐτό, ἀξίζει νά ἔχουμε πάντα στόν νοῦ πώς ὅλες οἱ ιδέες μας εἶναι ἀτελεῖς: εἴτε γιατί θά ἀλλάξουν αὐριο· εἴτε –στήν καλύτερη περίπτωση– γιατί, ὄντας ἀνολοκλήρωτες, κρύβουν ἀνυποψίαστους θησαυρούς κι ἔχουν ἀνάγκη νά δουλεῦτοῦν ἀκόμα· εἴτε –στή χειρότε-

ρη— γιατί διατρέχουν τόν κίνδυνο νά παγιωθοῦν σέ ἄκαμπα ιδεολογήματα.

Τό βλέπεις, οἱ ἀπορίες μου, ὅσο μετέφραζα τήν Κατάκτηση τοῦ μυθιστορήματος, δέν μ' ἔχουν ἐγκαταλείψει: καθώς προσπαθῶ νά προσανατολιστῶ στό πυκνό δάσος τῶν ιδεῶν σου, μέ κυριεύει κάποιες στιγμές ἡ αἴσθηση πώς ἔχω χαθεῖ σ' ἕναν λαβύρινθο. Μά τούτη τή φορά θά προχωρήσω θαρρετά στόν δύσκολο δρόμο τοῦ διαλόγου. Ὅχι μόνο ἐπειδὴ συλλογίζομαι ὅτι πολλοί συμπατριῶτες μας —καί δὴ ὅσοι δηλώνουν «προοδευτικοί» καί «ἐκσυγχρονιστές» ἀνάμεσά τους— θά προβάλουν στίς ιδέες σου ἀντιρρήσεις πολὺ ἰσχυρότερες ἀπὸ τίς δικές μου καί ὅτι αὐτοὶ κυρίως ἔχουν νά κερδίσουν κάτι ἀπὸ τό βιβλίο σου. Ἀλλὰ προπάντων γιατί, καθώς αὐτό τό βιβλίο «ἐπιθυμεῖ» νά μιλήσει σέ ὅλους, ὅσοι ἀπὸ ἐμᾶς τό νιώθουμε ἀληθινὰ ὀφείλουμε νά βοηθήσουμε ὅσο περισσότερους μπορούμε νά συνειδητοποιήσουν ὅτι τό ἔχουν ἀνάγκη. Ποιὸς ξέρει; Ἴσως μόνο χάρις σέ τέτοιες προσωπικές προσπάθειες μπορεῖ νά εὐδοκιμήσει κάποιος διάλογος στόν κόσμο τῶν παράλληλων μονολόγων. Φτάνει νά τίς ἀναλαμβάνουμε δίχως πολλές ψευδαισθήσεις.

Θά ξεκινήσω λοιπόν βαδίζοντας ψηλαφητά στόν λαβύρινθο τῶν ιδεῶν· σκοντάφτοντας ἐδῶ κι ἐκεῖ σέ κάποια ἀδιέξοδα· ἀνακαλύπτοντας πιὸ πέρα ἕνα σταυροδρόμι· στριφογυρίζοντας πάλι στό σκοτάδι... Ἀδιάφορο. Τώρα πιά ξέρω ἐκ τῶν προτέρων ὅτι κάποια στιγμή θά βγῶ στό ἐξαίσιο ἐκεῖνο ξέφωτο ὅπου αἴσθηση καί ιδέα χωνεύονται ἢ μιὰ στήν ἄλλη καί γίνονται ἕνα πράγμα: ἕνα ἀστέρι πού φωτίζει τόν δρόμο τῆς τέχνης καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

I

Στόν λαβύρινθο τῶν ἰδεῶν

Η ΑΜΗΧΑΝΙΑ ΜΟΥ ξεκινάει από τόν πρόλογο τοῦ βιβλίου. Τονίζεις ἐξαρχῆς τήν οἰκουμενικότητα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, τό ὁποῖο «ἀπαντάει μέ τόν τρόπο του στούς φόβους καί τίς ἔγνοιες μας, πού εἶναι σήμερα φόβοι καί ἔγνοιες τοῦ κάθε ἀνθρώπου σ' ὅλη τήν οἰκουμένη» (12-13). Καί διαπιστώνεις ὅτι οἱ φόβοι καί οἱ ἔγνοιες γεννιοῦνται ἀπό «προβλήματα τῶν καιρῶν μας, ὅπως ἡ ὀργιώδης ἐκμετάλλευση τῆς φύσης, ἡ προγραμματισμένη καί ἐλεγχόμενη λήθη τοῦ παρελθόντος, ἡ μάστιγα τῆς ὑποχρεωτικῆς προόδου καί τό ἀβυσσαλέο μεταφυσικό ἔλλειμμα τοῦ ἀνθρώπου» (13). Ναί, πιστεύω κι ἐγώ ὅτι αὐτά εἶναι τά μείζονα ἀνθρωπολογικά προβλήματα τοῦ κόσμου μας. Ὅμως, πῶς μπορεῖς νά μιλάς γιά τούς φόβους καί τίς ἔγνοιες τοῦ κάθε ἀνθρώπου; Αὐτά τά ἀγωνιώδη προβλήματα τά ἔχουμε δημιουργήσει ὅλοι ἐμεῖς, καλέ μου φίλε, καί εἴμαστε πιά μέρος τους ἀναπόσπαστο. Ἀλλά τό συναισθανόμαστε ὅλοι; Συνειδητοποιοῦμε ἀληθινά ὅτι ἐκεῖνο πού διακυβεύεται σέ τοῦτον τόν καιρό εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη στά ἴδια της τά θεμέλια; Σίγουρα ὄχι – τό ξέρεις ἐξίσου καλά μ' ἐμένα. Μά τότε πῶς μπορεῖ ὁ «κάθε ἄνθρωπος» νά ἀκούσει τήν «ἀπάντηση» τοῦ Παπαδιαμάντη;

